

УДК 128:130.2

ЛІМОНЧЕНКО Віра – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (limonchenko57@gmail.com).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4770-7199>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.38.186111>

Бібліографічний опис статті: Лімонченко, В. (2019). «Філософська смерть» як методологічний принцип. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 38, 45–58. doi: 10.24919/2522-4700.38.186111.

«ФІЛОСОФСЬКА СМЕРТЬ» ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП

Анотація. Мета роботи. У статті розглядається вимір методологічних питань, пов'язаний з особистісно-індивідуальними якостями мислителя, а саме – готовністю здійснювати мисленнєвий рух за логікою предмета, що передбачає вихід за межі самого себе, зупинку плінного потоку життя, внаслідок чого виникає метафора «філософської смерті». **Методологія.** Засобами реалізації цього завдання постають: по-перше, критична аналітика поняття-метафори «філософська смерть» і, по-друге, виявлення рівнів індивідуалізованого Я – тих характеристик Я, які стають умовою творчості, а не які постають перешкодою її. **Наукова новизна.** Показано, що «філософська смерть» як методологічний принцип працює як підготовка себе до мислення при домінанті уваги до життя предмета думки, що передбачає виключення своїх життєвих інтересів і вихід за межі самого себе. Готовність померти для світу має чисто інтелектуальний зміст – злам автоматично-звичного руху міркування, розкриття багатовимірних просторів мислення. «Філософська смерть» може розумітись як заглиблення у самого себе, але оскільки за своєю природою людина є універсумом, тобто з'єднанням множинного, принциповою відкритістю, то, занурюючись у глибини себе, людина здатна подолати свій емпірич-

ний стан. У засади творчої дії входить такий вимір Я, який розкривається поняттям «особистість», причому засвідчене лице особи, що обособлюється і індивідуалізується. Перешкодою для творчого акту стає замість, – блокуючи відкритість Я суттєвим вимірам творчого акту. **Висновки.** Готовність до самозміни під поглядом істини іменується також метаноєю, яку планується у подальшому розглянути в антропологічно-культурному вимірі й розглянути таку хибну модифікацію самозміни, як лицемірство.

Ключові слова: методологія; «філософська смерть»; мислення; особистість; самість.

LIMONCHENKO Vira – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy named after Professor Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (limonchenko57@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4770-7199>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.38.186111>

To cite this article: Limonchenko, V. (2019). «Filosofska smert» yak metodolohichni pryntsyp [«Philosophical death» as methodological principle]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filosofia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 38, 45–58. doi: 10.24919/2522-4700.38.186111 [in Ukrainian].

«PHILOSOPHICAL DEATH» AS METHODOLOGICAL PRINCIPLE

Summary. The purpose of the work. The article deals with such a dimension of methodological issues, which is connected with the personality and individual qualities of the thinker, namely, the willingness to carry out a mental movement along with the logic of the subject, which involves going beyond oneself, stopping the flow of life, resulting in the metaphor of the philosophical death. **Methodology.** The means of realization of this task are the following: first, critical analytics of the concept-metaphor «philosophical death» and secondly, the identification of levels of individualized Self – those characteristics of the Self that become a condition of creativity, and which hinder it. **Scientific novelty.** It is shown that the «philosophical death» as a methodological principle works as a preparation for thinking in the dominant

*attention to the life of the subject of thought, which involves the exclusion of their vital interests and going beyond oneself. The willingness to die for the world has a purely intellectual content: the breaking of the automatic-habitual movement of reasoning, the disclosure of multidimensional spaces of thought. «Philosophical death» can be understood as a deepening in oneself, but because by its nature the man is a universe, that is, a union of the multiple, a principled openness, so immersed in the depths of himself, man is able to overcome his empirical state. The basis of creative action is such a dimension of the Self, which is revealed by the concept of «personality», whereby the identity of the person, which is individualized and individualized, is certified. The obstacle to the creative act is the Self: blocking the openness of the Self to significant dimension of the creative act. **Conclusions.** The readiness for self-change under the gaze of the truth is also referred to as metanoia, which is planned to be considered further in the anthropological-cultural dimension and to consider such a false modification of self-change as hypocrisy.*

Keywords: methodology; philosophical death; thinking; personality; selfness.

Постановка проблеми. У академічно-дисциплінарному дослідницькому просторі філософія достатньо часто вважається методологічною засадою теоретично орієнтованої думки і від неї очікують чітких рекомендацій для організації наукового дослідження, а коли не отримують прямих і однозначно зрозумілих вказівок, вважають філософську роботу зайвою і непотрібною. Вимога гарантованої успішності й результативності, незалежних від особистісних характеристик дослідника, уподібнюють методологічні принципи до знарядь праці, що безумовно підсилюють людські можливості – такі собі лопати, холодильники та смартфони, які слугують досягненню поставлених нами цілей. Виразно методологічного характеру філософія набуває в епоху Нового часу з її звуженням змісту пізнання до мети влади над світом, до техніко-інструментального завдання. Тобто, методологічні дослідження стають аспектом інструментального розуму, що характерне для натуралістичного мислення, яке редукує людину до одного виміру, тоді і можлива результативна ефективність – або логічно-дискурсивна, або практично-утилітарна.

Інша річ, коли у промінь уваги потрапляє сам шлях руху думки і ті засоби, що ведуть до поставленої мети розуміння. Якщо слово «шлях», будучи перекладом грецького *μετά-ὁδός*, зберігає об'ємну життєвість смислу, слово «метод» стало фаховим поняттям і, чітко вказуючи на сферу застосування, постає дещо штучним і безжиттєвим, тому як синонім вважаю доречно часом повертатись до слова «шлях».

Певною мірою виправдана установка на первинність руху самого предмета, позаяк питання шляху й способу дослідження виникає після окреслення предметної змістовності проблеми, і це породжує зневажливе ігнорування методологічними питаннями і взагалі філософією, що призводить до апології стихійної інтуїтивності, замаскованої пріоритетом галузево-професійної освіченості. Але ігнорування свідомою зосередженістю на питаннях методу не означає можливості уникнути цих питань. Хоча й установка на виявлення методів дослідження вже після проведеної роботи має сенс, але при цьому процес мислення має інтуїтивний стихійний характер, залежний від особистісно-індивідуальних якостей мислителя. Первинною вимогою методологічних роздумів є увага до особистісно-індивідуальних характеристик дослідника.

Мета дослідження. У статті ставиться завдання розглянути такий вимір методологічних питань, які пов'язані з установкою філософії звертати увагу на характер мислення, виявляти способи власного мислення, що передбачає вихід за межі самого себе, зупинку плинного потоку життя, внаслідок чого виникає метафора «філософської смерті».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика знаходить відображення у дослідженнях традиційного характеру, тобто присвячених осмисленню методології гуманітарних наук, коли специфіка способу мислення ув'язується з усвідомленням присутності у пізнанні людини з її різними виявами та зацікавленнями (Петрушенко, 2013, с. 7). Це приводить до висування на перше місце суб'єкта, який передує об'єкту, автор демонструє цей факт посиленням на епістемологію конструктивізму (с. 8), але оскільки сучасна людина щоразу більше спрямовує свій погляд на власну ментальність (с. 9), то цілком логічно розглянути генезу її і явні та неявні шляхи зміни способу мислення. Сучасна інтелектуальна ситуація відчуває значний тиск

цифрових технологій, і цей факт приваблює увагу дослідників також у сфері методологічних досліджень (Hall & Ellis, 2019; Dobson, 2019). При тому, що визнається необхідність об'єднання у гуманітарних дослідженнях цифрових технологій і загально-визнаних гуманітарних методів, питання можливостей цього і складностей, що виникають при цьому, потребує дбайливого перечитування класичних текстів. І страх виглядати архаїчним – поганий помічник, критичне мислення, про об'єднання методів якого з цифровими технологіями веде мову Дж. Добсон (Dobson, 2019), який не приймає сучасних ідей щодо повного усунення цифровими гуманітарними науками традиційної гуманітаристики, не припускає призупинення критичності передмодними віюваннями.

Показово, що Ханна Арендт (2013), яка вважає своїм заняттям політичну філософію, в останній праці не просто повертається до автентично філософських питань, пов'язаних з мисленням, але й робить це на ґрунті античної класики, звертаючись до спадщини Платона. Її підходи до виховання і освіти означені увагою і повагою до мислення як трансцендування, виходу за межі звичного середовища, що з точки зору здорового глузду постає як смерть (с. 86), і цей вимір життя філософії неодмінно приваблює увагу дослідників (Филиппов, 2013). Але можлива й інша постановка питання, коли розуміння мислення як здатності трансцендування пов'язується з можливостями суб'єкта «виходити» до предмета свого мислення, що вказує на таку рису мислення, як прозорість (Woolf, 2013) і це, знов-таки, виводить в поле уваги питання «у який спосіб можливе мислення?». Ідеї Арендт щодо можливостей такого виховання, яке було б вихованням свободи, а не маніпуляцією, мають попит у сучасній філософії освіти (Korsgaard & Aldinger, 2018), і пов'язані вони з розумінням мислення як здатності відкривати очі, бути здатним до вбачання істини (Арендт, 2013, с. 15).

Виклад основного матеріалу. Можна зауважити, що значущість філософської освіченості великою мірою визначається саме тим, що вона «тренує» думку, обертаючи її до рефлексії: по-перше, привчає давати собі звіт у змісті слів, що використовуються як поняття і категорії – це розкриває рухливу змінність смислу, історичну конкретність категорійного апарату, по-друге, вимагає слідкувати і за логічною зв'язністю тексту, і, що

складніше, узгодженістю між тим, що хотів сказати, і тим, що вийшло, – досить часто це не збігається. Але головне, що належить зробити, – це зламати автоматично-звичний гладкий рух міркування, розкриваючи багатомірні простори мислення, що дивує парадоксальною інакшістю, яка робить того, хто мислить, радикально новим. Платон це називав філософською смертю, софістичний варіант – це визнання учителя вбивцею, бо, навчаючи людину, він «вбиває» того, ким вона була раніше. Здається, великою мірою саме у цьому містяться корені нелюбові, часом лютої нетерпимості до філософських ускладнень питання. За цим приховане небажання ставати іншим, в основі чого – самовпевненість і любов до самого себе. Безпосередня довіра до самого себе – одна з головних ознак незрілого мислення, притаманна підліткам і психічно акцентуйованим особам, більш зацікавленим собою, ніж тим, що складає предмет роздумів. Проблематика зміни способу мислення часто ставиться на ґрунті психології, але саме у філософському варіанті розгляду це питання набуває радикальної революційності, коли «філософська смерть», готовність до звільнення себе самого від власної обмеженості розглядається як перша методологічна вимога. Е. Мініч, розгортаючи ідеї своєї наставниці Арендт, говорить про зло банальності і як справжніх ворогів називає нашу тупість, звичку рухатись на автопілоті, за шаблоном, неухважність, розсіяність – і все це вона називає відсутністю думки (Minnich, 2016, p. 122).

Досить часто творчий зліт мислення переживається як бунт проти світу і напружене слідування поривам свого ества всупереч покорі і слухняності вчителям і традиції. М. Бердяєв, осмислюючи природу творчості, у тому числі і творчого мислення (хоча нетворче мислення – не зовсім мислення), дещо парадоксально говорить про шлях смирення як обов'язкову вимогу творчості. Він розрізняє смирення викривлене, занепаде, яке знищує людську волю, і смирення онтологічне – смисл якого полягає у протистоянні самоствердженню людської самості, усуненні гріховної схильності людини робити себе центром життя (Бердяєв, 1992, с. 164). У людській діяльності це відбувається як домінанта предметної зосередженості, коли в центрі уваги не те, наскільки я відповідаю ідеологічним й інституціональним вимогам і як я виглядаю, але зміст самої проблеми. Слідування самому собі

поневолює, але творчість неможлива без свободи, у тому числі свободи від «влади пристрастей, від нижчої природи, яку людина приймає за своє справжнє “я”» (Бердяєв, 1992, с. 165). Визнання себе наочно даного таким, якого треба подолати, – первинний пункт шляху дослідження, що можна вважати пропедевтикою творчої свободи.

Це звучить парадоксально, оскільки легко фіксується збіг здатності до творчості і яскравого індивідуалізованого Я, щобільше, таке індивідуалізоване Я сприймається як умова творчого акту, але важливо бачити засади цього збігу, виявлення тих характеристик Я, які стають умовою творчості, а які постають перешкодою їй. Системно-цілісна розробка проблематики Я не входить у завдання статті, але деякі важливі для теми аспекти необхідно мають бути розглянуті, що доречно зробити, звертаючись до М. Бердяєва (Бердяєв, 1992). На перший погляд у статті «Спасіння і творчість» – два розуміння християнства: йдеться про те, що творчість досить часто постає як відхід від церковного життя, як акт свободи від Церкви. Посвята Володимиру Соловйову коригує проблематику і вносить інший акцент, розширюючи тематику статті – як реалізується свобода індивідуальності, без якої неможлива творчість? За Бердяєвим, свобода протистоїть самості як фактору поневолення Я – ситуації самості відповідає нижча природа, центрована самою собою і здатна лише на бунт. Звільняє від самості як нижчої природи шлях смирення: «Смисл смирення в реальній зміні і перетворенні людської природи, в пануванні духовної людини над душевною і тілесною людиною. Але смиренність не повинна пригнічувати і гасити дух» (Бердяєв, 1992, с. 164–165). Отже, творче мислення постає як смирення, що прочитується і в Арендт. Усупереч новоєвропейському розумінню мислення як діяльності вона підкреслює споглядальну природу мислення: «мислення спрямоване до споглядання і завершується їм, а споглядання – це не активність, а пасивність» (Арендт, 2013, с. 15). З мисленням вона пов’язує здатність «зупинитись і задуматись» (с. 13). Лихоманка активності стає засадою зла і певним синонімом відсутності думки.

Гостро індивідуалізоване Я входить у засади творчої дії, але при цьому більш концептуалізовано-зваженим є термін «особистість», коли виразно засвідчене лице особи, що обособлюється

й індивідуалізується, і відбувається така дія відповідно до принципів троїстості (Лимонченко, 2014, с. 439–442). Перешкодою для творчого акту стає самість, блокуючи відкритість Я суттєвим виміром творчого акту. Можливі сперечання щодо іменування вимірів творчого суб'єкта, позаяк саме з акцентуйованим іменуванням себе як Я пов'язують егоїстичну закоханість у себе. Можна звернутися до Г. Шпета (1994), який нагадує про омонімічність терміна «Я»: Я постає синонімом індивіда, особи, особистості, душі, суб'єкта (с. 21–23), у контексті проблематики значущим є розуміння Шпетом свідомості не як моєї власності, коли Я протиставляє себе усьому зовнішньому – як речовинному, так і ідейному (у моїй термінології це є самість), але є тим, що виводить у простір дійсного, нередукованого до самості Я. Нюансує розуміння Я і Сартр (2003), говорячи про лики Его: *Я/Je* як активноподільний аспект як єдність актив-дій та *Я/Мoi* як єдність станів і якостей – це та сама реальність, але нюансована (с. 99). Для проблематики звільнення Я від замкненості у самості, яка виникає внаслідок центрованості на собі, цікавими є уточнення Сартра: Я обмежує свободу свідомості, включаючи емпіричні психофізіологічні характеристики, *Я/Мoi* ніби загороджує справжнє життя суб'єкта від нього самого і важливий показник автентичності життя – готовність до самозміни (Сартр, 2003, с. 97). Самозміна відбувається під поглядом іншого, зауважимо, що вихід на іншого і трансцендування себе можливі завдяки смиренню.

Філософія зрушує центр з самого себе, передбачаючи забуття самого себе, що у граничному стані доходить до зведення себе нанівець, і вже у філософії Платона це ув'язується з розумінням мислення як такого. Платон приймає розподіл Парменіда на «шлях гадки» і «шлях істини», перебування у стані самості у світлі ідей Платона може кваліфікуватися як «буття за гадкою» – російською мовою цей аспект зафіксований самою будовою слова: стан самості – це *«бытие по мнению»*, тобто це стан довіри до мене самого, мислитель має звільнитись від того, що *«мнится»*, тобто від того, що здається, ввижається самому собі і знайти шляхи до того, що є за істиною. Карколомне завдання вийти за межі власного сприймання і розуміння, як з точки зору буденної натуралістичної свідомості, так і критико-аналітичної скептичної позиції, бачиться нездійсненним і здатне ввести в істеріку, але

це радикально-гранична постановка питання, що постає принциповим регулятивом динамічного виміру процесу пізнання. Самість має померти, щоб відкрився шлях істини. Добре відомі дві метафори філософствування, тісно пов'язані з філософією Платона: філософія є підготовкою до смерті і філософія є переродженням в еротичному сходженні, які внутрішньо узгоджені між собою, оскільки стосуються виходу за межі самого себе як удаваного стану і досягнення стану відкритості дійсності (виходу з печери). Істотність філософствування встановлюється Платоном як можливість споглядання не деякої даності чогось моєї гадці, але вихід на істинно-суще, що можливе при русі у «зворотному плаванні», яке перероджує: «“зворотне плавання” Платона – глибока метафора. Вона означає, що суть філософствування – це не стільки процес пізнання, скільки процес внутрішньої самозміни істотності свідомості того, хто пізнає» (Фриауф, 1993, с. 20).

Першим правилом методичних вказівок до творчого дослідження є готовність до самозміни як безумовної засади мислення. І саме це хворобливо переживається людиною у стані натурально орієнтованої свідомості, свідомості, орієнтованої на наочно даний світ предметів і процесів та владу над ним. Але щоб мислити, треба померти для цього світу. Метафору Платона, що вказує на перший крок мислення, приймає Х. Арендт (2013): «З точки зору безпосередності життя і світу, даного нам у відчуттях, мислення, як показав Платон, є жива смерть» (с. 90). Далі вона розкриває смисл зближення філософії і смерті, що проходить через усю історію філософії, при цьому дещо коригуючи відому тезу Гайдеггера:

Якщо дивитися на це зі світу явищ, звичайного світу, в який ми приходимо при народженні і з якого йдемо в смерті, то нас цікавить наше звичайне місце існування і накопичення всіляких знань про його природу. Але потреба мислення трансцендувати, виходити за його межі, веде нас в іншу сторону. У метафоричному сенсі ми зникаємо з цього світу, що можна зрозуміти – з точки зору природного і властивого всім нам здорового глузду – як передбачення нашого кінцевого відходу, тобто смерті. (Арендт, 2013, с. 86)

У координатах здорового глузду філософська смерть постає як заглиблення у самого себе, і це можливий варіант, інша річ, що за своєю природою людина є універсумом, тобто з'єднанням множинного, принциповою відкритістю, що дає притулок у собі різноманітним буттєвим формам і рівням, занурюючись у глибини себе, людина здатна подолати свій емпіричний стан. Проблематика підготовки себе до мислення як готовність померти для світу може сприйматись як морально-дидактична настанова, але зміст її чисто інтелектуальний, чого людина не часто помічає. Увага до життя предмета думки передбачає виключення своїх життєвих інтересів. Д. Биков наводить пораду К. Чуковського молодим письменникам: «Пишіть, не очікуючи нагороди, за це більше платять» (аудіолекції). Це можна сприймати як жарт, але зсув центру уваги з себе на предмет думки – це єдино можливий початок мислення. Здатність виходити за межі себе досить часто здійснюється спонтанно, проте, як і усі людські здатності, вона потребує культивування.

У руслі зсуву уваги на предмет як іншого доречно згадати такий методичний прийом, як інтерпретація, яка у наші часи зазнала вульгарного псевдоморфозу і вживається для легітимації сваволі і невігластва – на місце уважного та копіткого розуміння ставиться легковажне «у кожного своє», тобто не ставиться завдання входження у простір того, що вислизає за межі наочного сприймання і розкривається лише при певному приборканні самого себе. Дбайливе і обережне входження у природу предмета дослідження передбачає копітку і складну роботу зважування власних розумових рухів у співбесіді з предметом.

На завершення звернемось до ідей М. Фуко, з ім'ям якого пов'язують тезу, що шокує здоровий глузд – тезу про смерть людини. Попри все, пізній Фуко цікавий тим, що актуалізує проблематику суб'єктивності. Дослідження пізнього періоду змінюють центр уваги – обіцяні нові розробки з проблематики сексуальності не вийшли, проте виходить праця, тематика якої – суб'єкт і форми його конституювання.

Якщо «Слова і речі» акцентували об'єктивації суб'єкта, який живе, працює і говорить, «Історія безумства» і «Наглядати і карати» розглядають суб'єкта

в соціальних практиках, то, пройшовши крізь «Історію сексуальності», він відкриває новий вимір – практику себе, коли суб'єкт не заснований владою або дискурсивними практиками, але засновує себе сам. (Лимонченко, 2014, с. 32)

Фуко (2007) розрізняє філософію і духовність, звертаючи увагу на два можливі підходи до розуміння людини: для новоевропейської філософії, починаючи з Декарта, характерний погляд на суб'єкта як здатного здійснити в собі істину а рїогї, тобто доступ до істини не поставлений в залежність від роботи над собою, але в античності доступ до істини можливий тільки після здійснення деякого обернення, переживання перевороту в собі. Для розрізнення цих двох форм Фуко (2007) пропонує:

Назвемо «філософією» форму мислення, яка задається питанням про те, що дає суб'єкту доступ до істини, яка намагається окреслити умови і межі доступності істини суб'єкта. І ось, якщо назвати це «філософією», то, я думаю, можна було б назвати «духовністю» ті пошуки, практику і досвід, за допомогою яких суб'єкт виробляє в собі самому зміни, необхідні для того, щоб отримати доступ до істини. (с. 27)

Підготовка до готовності виходу на істину, тобто становлення індивіда як суб'єкта (у термінології Ханни Арендт – Я мислячого) передбачає опосередкування учителем, фахівцем з перебудови індивіда. Фахівцем з налагодження відносин суб'єкта з самим собою стає філософ – «тільки він може зробити так, щоб людина могла воліти саму себе і щоб, врешті-решт, вона змогла досягти самої себе» (Фуко, 2007, с. 155). Фуко не говорить про смерть для світу – турбота про себе поміщає людину в світ політичної, громадянської, господарської, сімейної активності, але при цьому робиться акцент на володінні собою і контролі над пристрастями, і задоволення влади над собою усуває усі інші задоволення.

Турбота про себе дистанціює і впорядковує дію – політичний вимір встановлює пріоритет відношення до себе перед усіма іншими відносинами, тобто визнання істинним володінням воло-

діння собою, а не володіння майном або владою. Йде про таке відношення до себе, яке «одночасно є відношенням суверенної влади і поваги, пануванням над собою і цнотливістю, остаточною перемогою себе над собою і побоюванням опинитися негідним себе» (Фуко, 2007, с. 589). Подібна позиція пропонує таку тактику поведінки стосовно публічних обов'язків, коли збереження дистанції по відношенню до посади, залишає можливість остаточного володіння собою – можна піти з посади, але неможливо відійти від володіння собою. Незбіг етичного суб'єкта зі своєю роллю забезпечує суверенітет щодо себе.

Висновки. Розгляд «філософської смерті» у вимірі методології творчої думки виявляє узгодженість цієї метафори і принципу метаноїї, який частіше розглядається як мета релігійно орієнтованої поведінки, інколи наближаючись до ритуально-культової форми (покаяння). Покаяння і передбачає зміну розуму, не просто визнання своєї гріховності або підсилення пізнавальних здатностей, а готовність до радикальної зміни у ситуації погляду істини. Інша річ, що у вимірі людського земного життя виникає нова проблема: по-перше, власної відповідальності, можливостей адекватної відповіді на поклик істини, а по-друге, розгляд такого світського спотворення метаноїї, як лицемірство, що і планується зробити у подальшому.

Література

- Арендт, Х. (2013). *Жизнь ума*. Санкт-Петербург: Наука.
- Бердяев, Н.А. (1992). Спасение и творчество (Два понимания христианства). *Путь: орган русской религиозной мысли*, 1 (I–VI), 161–175. Москва: Информ-Прогресс.
- Лимонченко, В.В. (2014). *Опыт философской аналитики антропологического дискурса в Православии*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Петрушенко, В. (2013). Гуманітарне пізнання: проблема статусу. *Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм: матеріали Міжнародної наукової конференції 14–15 жовтня 2013 р.* (с. 7–10). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т.
- Сартр, Ж.-П. (2003). Трансцендентність еґо. Набросок феноменологічного описання. *Логос*, 2 (37), 86–121.

- Фриауф, В.А.** (1993). Архе-символы философствования у Платона. Танатос и эрос. *Фигуры Танатоса. Третий специальный выпуск: Тема смерти в духовном опыте человечества: материалы первой международной конференции.* (с. 18–22). Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ.
- Филиппов, А.Ф.** (2013). Мышление и смерть: «Жизнь ума» в философской антропологии Ханны Арендт. *Вопросы философии*, 11, 155–167.
- Фуко, М.** (2007). *Герменевтика субъекта: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981–1982 учебном году.* Санкт-Петербург: Наука.
- Шпет, Г.Г.** (1994). Сознание и его собственник. *Философские этюды* (с. 20–116). Москва: Прогресс.
- Dobson, J.E.** (2019). *Critical Digital Humanities: The Search for a Methodology.* University of Illinois Press. doi: 10.5406/j.ctvfjd0mf.
- Hall, N., & Ellis, J.** (Ed.). (2019). *Hands on Media History: A new methodology in the humanities and social sciences.* Routledge.
- Korsgaard, M.T., & Aldinger, M.M.** (2018, August/October). The Educator's Diary: Arendt and Kierkegaard on Progressivism and the Educational Relation. *Educational Theory*, 68 (4–5), 381–583. doi: <https://doi.org/10.1111/edth.12325>.
- Minnich, E.K.** (2016). *The Evil of Banality: On the Life and Death Importance of Thinking.* Rowman & Littlefield Publishers.
- Wolf, R.** (2013, January). Plato and the Norms of Thought. *Mind*, 122 (485), 171–216. doi: <https://doi.org/10.1093/mind/fzt012>.

References

- Arendt, Kh.** (2013). *Zhizn uma [The life of the mind]*. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
- Berdiaev, N.A.** (1992). Spasenie i tvorchestvo (Dva ponimaniia khristianstva) [Salvation and creativity (Two understandings of Christianity)]. *Put: organ russkoi religioznoi mysli – Way: The organ of Russian religious thought*, 1 (I–VI), 161–175. Moscow: Inform-Progress [in Russian].
- Limonchenko, V.V.** (2014). *Opyt filosofskoi analitiki antropologicheskogo diskursa v Pravoslavii [The experience of philosophical analytics of anthropological discourse in Orthodoxy]*. Drohobych: Vydavnychiy viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Russian].
- Petrushenko, V.** (2013). Humanitarne piznannia: problema statusu [Humanitarian cognition: the problem of status]. *Humanitarno-naukove zna-*

- nia: rozmaïtïia paradyhm: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konfertsii 14–15 zhovtnia 2013 – Humanities: a variety of paradigms: Proceedings of the International Scientific Conference October 14–15, 2013. (pp. 7–10). Chernivtsi: Chernivetskii natsionalnyi universytet [in Ukrainian].*
- Sartr, Zh.-P.** (2003). *Transtscendentnost ego. Nabrosok fenomenologicheskogo opisaniia* [The transcendence of the ego. A sketch of a phenomenological description]. *Logos*, 2 (37), 86–121 [in Russian].
- Friauf, V.A.** (1993). *Arkhe-simvoly filosofstvovaniia u Platona. Tanatos i eros* [Archaeological symbols of philosophizing in Plato. Thanatos and Eros]. *Figury Tanatosa. Tretii spetsialnyi vypusk: Tema smerti v dukhovnom opyte chelovechestva: materialy pervoi mezhdunarodnoi konferentsii – Figures of Thanatos. Third Special Issue: The theme of death in the spiritual experience of mankind: Proceedings of the first International Conference. (pp. 18–22). Sankt-Peterburg: Izdatelstvo SPbGU [in Russian].*
- Filippov, A.F.** (2013). *Myshlenie i smert: «Zhizn uma» v filosofskoi antropologii Khanny Arendt* [Thinking and death: «The life of the mind» in the philosophical anthropology of Hannah Arendt]. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*, 11, 155–167 [in Russian].
- Fuko, M.** (2007). *Germenevtika subekta: kurs lekcii, pročitannykh v Kollezhe de Frans v 1981–1982 uchebnom godu* [Hermeneutics of the subject: A course of lectures delivered at the College de France in the 1981–1982 school year]. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
- Shpet, G.G.** (1994). *Soznanie i ego sobstvennik* [Consciousness and its owner]. *Filosofskie etiudy – Philosophical studies* (pp. 20–116). Moscow: Progress [in Russian].
- Dobson, J.E.** (2019). *Critical Digital Humanities: The Search for a Methodology*. University of Illinois Press. doi: 10.5406/j.ctvfjd0mf.
- Hall, N., & Ellis, J.** (Ed.). (2019). *Hands on Media History: A new methodology in the humanities and social sciences*. Routledge.
- Korsgaard, M.T., & Aldinger, M.M.** (2018, August/October). The Educator's Diary: Arendt and Kierkegaard on Progressivism and the Educational Relation. *Educational Theory*, 68 (4–5), 381–583. doi: <https://doi.org/10.1111/edth.12325>.
- Minnich, E.K.** (2016). *The Evil of Banality: On the Life and Death Importance of Thinking*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Woolf, R.** (2013, January). Plato and the Norms of Thought. *Mind*, 122 (485), 171–216. doi: <https://doi.org/10.1093/mind/fzt012>.

Стаття надійшла 10 жовтня 2019 року.